

“W E’VE GOT HISTORY”

BELGIË, CONGO EN HET KOLONIALE VERLEDEN

“Dus reden we België rond, een land dat ziek is van het verleden en in het nauw gedreven door het heden en dat denderd naar een toekomst die het, zoals altijd, nooit zal overleven”.

Richard Powers, *Fantoompijn* (2005).

25 november 2009, in de late namiddag, vlak na zijn eedaflegging tot nieuwe Belgische minister van Buitenlandse Zaken, zit Steven Vanackere voor de microfoon van radiojournaliste Annelies Beck. Bij de derde vraag gaat het al over Congo. Welke houding moet België aannemen, gezien de toestand in Oost-Congo en de kritische VN-rapporten? Blijft de nieuwe minister zijn steun verlenen? Onmiddellijk repliceert Vanackere met een verwijzing naar de historische en traditioneel belangrijke rol die België in Congo speelt als gevolg van hun gemeenschappelijke koloniale verleden. “We kunnen dat land niet beschouwen als een land dat vergelijkbaar is met om het even welk ander land. We hebben daar gewoon een geschiedenis mee”, antwoordde de minister.

Ferme woorden, maar dan vanuit de andere hoek, stijgen ook op uit de krantenpagina’s die berichten over de — zoveelste — rel tussen Vanackeres voorganger en huidige EU-commissaris voor Handel Karel De Gucht en het Congo van Joseph Kabila. Het *parler vrai* van De Gucht in een toespraak voor het Europees Parlement over de “knoei-boel” en “puinhopen” die hij in de Congolese situatie ontwaart, was flink in het verkeerde keelgat geschoten. Er volgde een scherpe veroordeling uit Kinshasa en De Gucht werd tot *persona non grata* verklaard. Opmerkelijk is het opiniestuk van de Congolese minister van Communicatie en Media Lambert Mende over deze zaak, dat onder de veelzeggende titel: “De neokoloniale kruistocht van Karel De Gucht” werd gepubliceerd¹. De humanitaire acties in het oosten worden daarin op één lijn geplaatst met de decennia van koloniale inmenging en exploitatie in de eerste helft van de twintigste eeuw en de houding van De Gucht wordt gelijkgesteld aan de neokoloniale interventies

RUBEN MANTELS

werd geboren in 1979 te Heusden-Zolder.
Studeerde Geschiedenis en Culturele Studies
aan de K.U. Leuven. Is als wetenschappelijk
medewerker verbonden aan de Vakgroep
Geschiedenis van de Universiteit Gent.
Publiceerde in 2007 het boek *Geleerd in de tropen.*
Leuven, Congo & de wetenschap 1885-1960
(Universitaire Pers Leuven).
Adres: Begijnengracht 53, B-9000 Gent.

uit de jaren 1960, waarvan de belangrijkste de Katangese secessie en de moord op Patrice Lumumba (1961) zijn.

We've got history, inderdaad, maar de conclusie lijkt tweemaal verschillend te zijn. Vanackere ziet expertise, ervaring, geprivilegieerde relaties en persoonlijke banden wanneer hij de optelsom van de Belgisch-Congolese geschiedenis maakt: evenveel argumenten om een rol voor de Belgische buitenlandse politiek in Centraal-Afrika op te eisen. Mende lijkt vooral een amalgaam van koloniale en neokoloniale vernederingen te bespeuren, waarvan de “mooie humanitaire principes” de laatste in rij zijn. “Geen mythes en onbeschoftheden meer!”, is zijn boodschap aan iedereen die zich meent met Congo te moeten bemoeien.

Niet veel vrolijkheid dus in het jubileumjaar 2010, waarin de vijftigste verjaardag van de Congolese onafhankelijkheid wordt gevierd. De voormalige kolonie wordt als hopeloos bestempeld, de voormalige kolonistoren als uitbuiters voorgesteld. Hoe zal de sfeer daar zijn op 30 juni 2010, tijdens de grootse herdenkingsfeestelijkheden in Kinshasa? We mogen vermoeden dat de taal van Mende in de mogelijke aanwezigheid van koning Albert wrange herinneringen zal oproepen aan de zeer onprotocollaire rede van Lumumba (“Wij hebben de ironie, de beledigingen, de slagen gekend die wij moesten ondergaan 's morgens, 's middags en 's avonds omdat wij negers waren”) ten overstaan van koning Boudewijn vijftig jaar eerder. Nog delicates wordt de voorstelling van Leopold II, die in 1885 als koning-soeverein de Onafhankelijke Congostaat stichtte. Zelfs onder historici is er geen eensgezindheid over het etiket dat de tweede koning der Belgen verdient. De gradaties lopen uiteen van genie tot genocidair. Tegelijkertijd

Postkantoor te Banana, Congo, 1892, collectie KMMA Tervuren, AP.o.o.56, Foto H.A. Shanu.

onderschrijven diezelfde historici de fundamentele moeilijkheid om “een ambivalent personage of een ambivalente gebeurtenis” in te passen “in het relaas van de nationale geschiedenis”². Het wordt niet simpel, dat herdenken van het gemeenschappelijke verleden aan het einde van Congo’s eerste *cinquantenaire*.

DE JUBILEUMJAREN HERBELEEFD

Discussies over het koloniale verleden zijn echter, net zoals het politieke gekrakeel tussen België en Congo, verre van nieuw. Soms lopen beide trouwens in elkaar over. Toen Peter Bate in 2004 in zijn kritische documentaire over het “rode rubber” Leopold II bloed aan zijn handen verweet, nam de toenmalige minister van Buitenlandse Zaken Louis Michel diens verdediging op zich om aldus de diplomatieke schade voor België te beperken. Ongetwijfeld moet Michel toen ook teruggedacht hebben aan het pijnlijke incident met de genocidewet, toen de aangeklaagde Ariël Sharon de Belgen aanraade beter eerst de balk — in casu de wreedheden van het leopoldiaanse regime — uit het eigen oog te verwijderen. Of hoe de (betwiste) volkerenmoord in Congo als een boemerang terugkomt. In zijn memoires beschrijft Leo Tindemans, die als eerste minister en minister van Buitenlandse Zaken tijdens een flink stuk van de post-koloniale geschiedenis aan het stuur zat, op zijn beurt hoe Mobutu Sese Seko op meesterlijke wijze het gemeenschappelijke verleden wist te bespelen. Steeds moest Tindemans het ritueel van de litanie ondergaan, waarin *à besoin de la cause* een verwijtende toon doorklonk of waarin juist meewarig werd gedaan over het paternalisme van het voormalige *Belgique à papa*. Pas daarna werden de kaarten op tafel gelegd. Een politiek dus van veel gepraat en uiterlijk vertoon, maar ook van allerhande diplomatieke en zakelijke belangen, waarvan de geschiedenis nog lang niet volledig geschreven is.

In de eerste jaren na de onafhankelijkheid waren de relaties tussen België en Congo het meest gespannen. De Belgen moesten afkicken van het directe bestuur, maar bleven hardnekkige ontwenningverschijnselen vertonen: de neiging tot het actief aansturen van de Congolese binnenlandse politiek dook op in militaire interventies, het ondersteunen van de Katangese afscheidingsbeweging, het manoeuvreren rond Lumumba enz.. Allerhande “waarnemers” poogden — te midden van de internationale crisis waarin het land na de woelige dekolonisatie was verzeild — de complexe gebeurtenissen aan te sturen. Het was een tijd waarin de Congolese leiders vaak en veel in het oor werd gefluisterd, zelden echter tot hun eigen voordeel. Na de machts-overname van Mobutu werd geleidelijk een politiek van ‘normalisatie’ betracht. Er werd gestreefd naar een respectvolle relatie met Congo, waarvan de onafhankelijkheid niet langer ter discussie werd gesteld. In dit toenaderingsproces speelde koning Boudewijn, die tot vandaag populair blijft, een niet te onderschatten rol. Na enkele

geslaagde privéontmoetingen eind jaren 1960 kon de vorst bij het tienjarige jubileum als kers op de taart een vriendschapsverdrag ondertekenen.

In de jaren 1970 werd de toepasbaarheid van deze normalisatiepolitiek vervolgens beproefd op de wispelturigheid van Mobutu en de inzet van enkele grote crisissen. Van dichtbij had Tindemans gezien hoe Mobutu de socialistische premier Edmond Leburton wist te paaien met grote sier en party's in Congolese nightclubs. Zelf trachtte hij distantie te bewaren door het nastreven van een zakelijkere verhouding. Toen de goed voorbereide eerste ontmoeting, in de mondaine Zwitserse villa van het Zaïrese staatshoofd, echter uitmondde in het gezamenlijk bekijken van de wielervedstrijd Parijs-Roubaix kon ook de christendemocraat kennismaken met de eigenaardige wegen van de Afrikaanse politiek. Toch was het volop crisis: het vriendschapsverdrag was opgezegd, Mobutu voelde zich gekrenkt door een kritische publicatie en last but not least zorgde het proces van “zaïrisering” voor de nationalisatie van heel wat buitenlandse — Belgische — ondernemingen. Pas in 1976 kon hierover een politiek akkoord gesloten worden. Twee jaar later zorgde de landing van Belgische troepen in Kolwezi in het kader van een delicate internationale operatie opnieuw voor hoogspanning, zowel in de binnenlandse als buitenlandse Belgische politiek.

De jaren 1980 werden ingeluid door de onvergetelijke woorden waarmee premier Wilfried Martens het Congolese “land, volk en zijn leider” de liefde verklaarde. Naarmate de contouren van Mobutu's dictatoriale terreur echter duidelijker werden — onder andere via het uitlekken van een vertrouwelijk rapport van het Internationaal

Muntfonds (1982) — kreeg Martens bittere spijt van die uitspraak. De enorme persoonlijke verrijking van de president, de corruptie op alle niveaus en de uitholling van de publieke dienstverlening konden niet langer genegeerd worden. Congo verloor de steun van de Belgische media, de ontwikkelingssamenwerking werd langzaam teruggeschroefd en met de dalende handelscijfers tussen beide landen werd ook het economische argument minder van tel. Op Buitenlandse Zaken pleitte men nu voor een

Wapenoefening met de Maxim-mitrailleur, Oostelijke Provincie, Congo, collectie KMMA Tervuren, AP.0.0.544.

diversificatie van het Afrikabeleid, terwijl in de oppositie vooral de Vlaamse socialisten zich harder opstelden in de dossiers rond Zaïre. Samen met de aftakeling van het land nam zo de globale intensiteit van de relaties af, al konden sommige affaires nog veel opwinding veroorzaken.

Een nieuwe crisis aan het begin van de jaren 1990 veroorzaakte een tijdelijke breuk tussen Brussel en Kinshasa. Naar aanleiding van een incident op de universiteitscampus van Lubumbashi werd een ethisch standpunt ingenomen dat geen opening liet voor verdere samenwerking. Met het einde van de Koude Oorlog was ook het politieke krediet van Mobutu opgebruikt. Pas na zijn dood in 1997 heropende België de wederzijdse betrekkingen. Voortaan stonden thema's als het vredesproces in Oost-Congo, de democratisering van het land en de erkenning van de mensenrechten hoog op de agenda, maar die inspanningen van België worden niet altijd gewaardeerd. Met de Chinezen valt immers veel makkelijker zaken te doen.

DE CULTURELE HEROVERING

Aan het einde van de *cinquantenaire* 1960-2010 staan de Belgisch-Congolese relaties zo voor een merkwaardige paradox. Met het klimmen der jaren is de curve van de bilaterale betrekkingen ontegensprekelijk in dalende lijn gegaan: van een direct neokoloniaal politiek en economisch interventionisme in de jaren 1960 tot voorzichtige diplomatieke betrekkingen vandaag, waarbij de persoonlijke banden veel minder sterk zijn. Een generatie is ondertussen ook voorbijgegaan. De pioniers van de onafhankelijkheidsjaren zijn van het toneel verdwenen. Tegelijk met het inkrimpen van de realpolitiek is echter een culturele herovering begonnen, alsof het verbeteren van de bilaterale betrekkingen ruimte heeft vrijgemaakt voor een proces van herinnering en artistieke dynamiek. Congo wordt de laatste jaren herontdekt als een stuk koloniaal erfgoed, dat deel uitmaakt van onze nationale geschiedenis – of we dat nu willen of niet.

Het vlaggenschip van deze nieuwe culturele betrekkingen is de Koninklijke Vlaamse Schouwburg. In de koloniale tijd trokken de acteurs van de KVS al naar Leopoldstad om er hun landgenoten te amuseren. Aan het begin van de eenentwintigste eeuw herontdekte de Brusselse cultuurtempel het koloniale verleden met de heropvoering van het *Het leven en de werken van Leopold II* (1970), het stuk waarin Hugo Claus de mensen had willen laten lachen “om een idioot die de dood van miljoenen mensen op zijn geweten heeft”². Toen was die glimlach nog stroef en groenig. In 2002 maakt de regie van Raven Ruëll echter een warme ambiance los waarin heel wat ideeën opborrelen. “Op welke manier zouden het koloniale verleden en het Afrikaanse heden een plaats kunnen krijgen binnen de werking van de KVS?”, vroeg directeur Jan Goossens zich toen af. “Wentelen we ons als Europese theatermakers in schuld of wordt er afgerekend

met het koloniaal verleden, en een begin gemaakt met een gedeelde toekomst?²³ Er wordt een Staten-Generaal van het koloniale erfgoed in het leven geroepen, er komt een intensieve samenwerking met Afrikaanse artiesten in Brussel op gang en ondertussen is het goed toeven in Café Congo, de nieuwe KVS-foyer.

In 2005 wordt dan ineens de grote oversteek gewaagd. Na een afwezigheid van vijftig jaar gaat de KVS opnieuw toeren in Kinshasa. Voor de Congolese acteurs en dansers is het wennen aan de hedendaagse spelvorm, voor de KVS-regisseurs, schrijvers en choreografen is de ervaring in alle opzichten indringend. Logistiek is het uiteraard een huzarenklus. En er wordt al eens gevraagd wat theater kan bereiken in een kapotgeschoten land. Maar in de *quartiers* van Kinshasa ontdekt de KVS-troep onder leiding van Goossens een broeierige artistieke sfeer en veel geëngageerde theatermakers. Het spelplezier druipt ervan af. Na de succesvolle tournee met *Martino* van Arne Sierens groeit er een structurele samenwerking tussen kunstenaars en theatermakers in Kinshasa en Brussel, met opvoeringen, workshops en gezamenlijke projecten. Op de deelnemende Belgische kunstenaars maakt de Congolese ervaring een buitengewone indruk, die invloed heeft op het eigen werk: “het Kinshasa-effect”, zo noemt Alain Platel het in zijn dagboek. De Congolese campagnes inspireren schrijver David Van Reybrouck tot het maken van de theatermonoloog *Missie* (2007) en leiden ertoe dat hij zich zette aan een Grote Geschiedenis van Congo, die zopas verscheen, en waarover u in een volgend nummer van *Ons Erfdeel* meer kunt lezen.

KOLONIALE GESCHIEDENIS EN HERINNERING

Het wordt uitkijken naar de stroom nieuwe Congoboeken en tentoonstellingen die zijn aangekondigd. Jubilea vormen nu eenmaal hoogtijdagen voor geschiedkundigen en museumdirecteurs. Maar welke geschiedenis van Belgisch-Congo zal er verteld worden? Men hoeft maar *Leopold II, ce géant* (1936) van Fernand Desonay naast de tekst van Claus te leggen om vast te stellen dat de keuzemogelijkheden ver uiteenliggen. Het zelfverheerlijkende verhaal van triomf, heldendaden en het brengen van de beschaving dat het koloniale project kracht bijzette en lange tijd overeind bleef, staat meer dan haaks op de striemende kritiek in bijvoorbeeld de verkorte versie van honderdvijfentwintig jaar koloniale geschiedenis die minister Mende ter attentie van De Gucht schreef. Tussen oever en einder ligt vervolgens een zee van feiten en nuances die beide uitersten overbruggen. Een eensgezinde visie is er vooralsnog niet. Het historische debat maakt wel duidelijk dat in relatie tot de koloniale geschiedenis de claim op historische waarheid meer dan elders ook een zaak van politiek en ethiek is.

Aanvankelijk was de reactie op de confrontatie met het koloniale verleden een simpelweg vergeten. De verklaring daarvoor ligt grotendeels in het trauma van de dekolonisatie. Tot vandaag leeft bij de meeste oud-kolonialen nog steeds woede en onbegrip

Rechtszitting te Boma, Congo, 1897, collectie KMMA Tervuren, AP.o.o.217, Foto F. Michel.

over de aspiraties van een volk waarvoor zij ziekenhuizen, universiteiten en steden bouwden en het beste deel van hun leven overhadden. Het is deze groep kolonials die uit bitterheid en nostalgie het triomfantelijke beeld van het Belgisch-Congo uit de jaren 1950 bleef koesteren en overdroeg naar de volgende jaren. De rest van de Belgische bevolking verloor zich in de Golden Sixties. In het beste geval keek men nog eens in de familiealbums van *nonkel pater* of *tante nonneke*. Aan de universiteiten en wetenschappelijke instellingen raakten Afrikaanse studies in korte tijd zeer uit de mode. Uit fierheid en gekwetste trots besloot de omvangrijke groep Congo-experts wel nog een bewijs van haar tropische geleerdheid te publiceren in een driedelig *Witboek* (1961), een indrukwekkend requiem voor een vervlogen era van koloniale wetenschappen. Het imposante Koninklijk Museum voor Midden-Afrika (KMMA), het slagschip van deze wetenschappers, verouderde intussen snel door onderfinanciering en desinteresse. De instelling vergroeide tot een mausoleum waar het koloniale verleden opgebaard stond — in sommige zalen onveranderlijk sinds 1910 — en waar men zich kon vergapen aan de representatie van Afrika in vroegere tijden.

Tot in de jaren 1980 verandert er niet veel. Wel sippelt er aan Vlaamse zijde geleidelijk een kritischere visie op het koloniale verleden in de schoolboeken door, en in het bijzonder de figuur van Leopold II raakt ontmythologiseerd. Een boek als *Rood rubber*:

Leopold II en zijn Kongo (1985) van Daniël Vangroenweghe komt echter nog te vroeg: de auteur krijgt flink tegenwind uit de hoek van kolonialen, ondervindt censuur en belandt in de dossiers van de staatsveiligheid. Op politiek niveau wordt het aangesneden pijnlijke verleden vooral afgewenteld: in de affaires van Leopold II heeft België geen verantwoordelijkheid, verklaart Tindemans in 1989. Pas in de jaren 1990 — in de periode waarin de politieke en diplomatieke relaties zich dus op een historisch dieptepunt bevinden — breekt het debat over het Belgische koloniale verleden pas goed los door enkele mediagenieke publicaties.

Adam Hochschild laat in zijn boek *De geest van Leopold II en de plundering van de Congo* (1998) een wereldpubliek kennismaken met gruweldaden tussen 1885 en 1908 gepleegd in Congo Vrijstaat. Hij aarzelt niet die te omschrijven als “een vergeten Holocaust”. Ludo De Witte publiceert in 1999 een boek over de vermoorde Lumumba dat opnieuw aanleiding geeft tot een fel debat, waarover een parlementaire onderzoekscommissie uiteindelijk in 2000 een oordeel velt: de Belgische overheid heeft een morele verantwoordelijkheid gehad in de gruwelijke dood van de toenmalige eerste minister van Congo. Telkens zijn het stevige bressen die in de al te lang gekoesterde traditionele opvatting over de Belgische kolonisatie worden geslagen. Illusterend voor de felheid van het debat zijn de actiegroepen uit linkse hoek die zich organiseren rond de dissidente lezing van het koloniale verleden. De woordenstrijd krijgt door hen een verlengstuk op de straat, waar de symboliek van de afgehakte handen en het rode rubber rijkelijk wordt uitgesmeerd. De Amerikaanse schrijver Richard Powers, die in het vernieuwde KMMA in Tervuren de omstreden tentoonstelling over *Het geheugen van Congo. De koloniale tijd* (2005) gaat bekijken, ziet een land dat ziek is van het verleden.

En de historici? Het rumoer van de mediagenieke debatten heeft ook hen wakker geschud. Aan de Belgische universiteiten zijn de laatste jaren diverse waardevolle onderzoeksprojecten over de koloniale en postkoloniale geschiedenis opgestart, die helaas niet altijd de nodige publieke belangstelling vinden of krijgen. Naast de visie van de ex-kolonialen, de kreten van de linkse actiegroepen en het gebruik van de geschiedenis door Congolese en Belgische politici poneren deze academici de rustige vastheid van het genuanceerde wetenschappelijke oordeel. De nieuwe geschiedenis van België en Congo van Guy Vanthemsche biedt inderdaad — in het licht van de complexe koloniale en postkoloniale historiografie — die verademing van een nieuw gezichtspunt. Wie echter de publicaties van de laatste jaren globaal in ogenschouw neemt, ontdekt dat het enthousiasme en de bevrijdende stem die opklinkt uit het KVS-verhaal nog niet aan de orde is. Koloniale geschiedschrijving gebeurt ten dele therapeutisch en vanuit het besef dat het jarenlang in stand gehouden hegemonische beeld van een geniale Leopold II en een triomfantelijke Belgische kolonisatie onvoldoende werd gecorrigeerd. In die zin is het ook een afrekening met de voorgeschiedenis van

de eigen discipline. Anderzijds waakt men angstvallig om niet in het andere uiterste te vervallen en nieuwe legendes over het koloniale verleden te construeren. Zo blijft het in een controversiële geschiedenis, met pijnlijke episodes en rechten en belangen in het geding, altijd een wikken en wegen.

LITERATUUR

- ANTOON DE BAETS, *Censorship of Historical Thought: a World Guide, 1945-2000*, Greenwood Press, Westport, 2002.
- ADAM HOCHSCHILD, *De geest van Leopold II en de plundering van de Congo*, Meulenhoff, Amsterdam, 1998.
- OLIVIER LANOTTE e.a. (red.), *La Belgique et l'Afrique Centrale de 1960 à nos jours*, Grip, Brussel, 2000.
- RUBEN MANTELS, *Geleerd in de tropen. Leuven, Congo & de wetenschap, 1885-1960*, Universitaire Pers, Leuven, 2007.
- PIERRE-LUC PLASMAN e.a. (red.), *Leopold II. Ongegeneerd genie? Buitenlandse politiek en kolonisatie*, Lannoo, Tielt, 2009.
- DAVID VAN REYBROUCK, "Het verlangen naar zelfkastijding: de moeizame omgang met ons koloniaal verleden/Désir de mortification: le difficile rapport à notre passé colonial", in: *KVS Express*, februari-maart 2005, pp. 16-21.
- LEO TINDEMANS, *De memoires. Gedreven door een overtuiging*, Lannoo, Tielt, 2002.
- JO TOLLEBEEK e.a. (red.), *België. Een parcours van herinnering*, Bert Bakker, Amsterdam, 2008.
- DANIËL VANGROENWEGHE, *Rood rubber. Leopold II en zijn Kongo*, eigen beheer, Brugge, 1985.
- GUY VANTHEMSCHE, *Congo. De impact van de kolonie in België*, Lannoo, Tielt, 2007.
- LUDO DE WITTE, *De moord op Lumumba*, Van Halewijck, Leuven, 1999.

Noten

- 1 LAMBERT MENDE, "De neokoloniale kruistocht van Karel De Gucht", in: *De Morgen*, woensdag 6 januari 2010.
- 2 VALÉRIE ROSOUX, "Leopold II of de figuur van de afwezige in de officiële toespraken", in: PIERRE-LUC PLASMAN e.a. (red.), *Leopold II. Ongegeneerd genie ? Buitenlandse politiek en kolonisatie*, Lannoo, Tielt, 2009, 234 p.
- 3 YVES T'SJOEN, "De kroon ontbloot. Hugo Claus' productieve 'mislezing' van het Leopoldiaanse discours", PIERRE-LUC PLASMAN e.a. (red.), *Leopold II. Ongegeneerd genie ? Buitenlandse politiek en kolonisatie*, Lannoo, Tielt, 2009, p. 266.
- 4 JAN GOOSSENS, "Van een gedeelde geschiedenis naar een gedeelde toekomst", in: *KVS Express*, maart-april 2007.